

daar, maar ook met het beleid van Hannover om het gebruik van het Nederlands in de eredienst tegen te gaan. Dientengevolge kozen steeds meer Oostfriezen en Bentheimers, zelfs zij die (vanwege het feit dat hun vader alhier predikant was geworden) in Nederland geboren waren, voor een opleiding aan één der Duitse universiteiten en verviel een belangrijk afzetgebied voor Groningen.³⁷ Slechts één Oostfries die beide examens had afgelegd, kon dadelijk als predikant in Nederland terecht. Eén diende hier als hulpprediker en vertrok daarna naar Duitsland. Als het bij de overigen al gebeurde dat zij in Nederland een plaats vonden, gebeurde dit pas later in hun loopbaan; ze werden dan beroepen in een gemeente niet ver over de grens.³⁸ Het omgekeerde – een Nederlandse kandidaat die in Duitsland werk vond – kwam zelfs helemaal niet voor. Toen de Waalse kandidaat M. Spruijt in 1842 door de Franse gemeente te Emden werd beroepen, en dit ook aannam, weigerde het koninklijk consistorie te Aurich een approbatie. Spruijt, die al bijna vier jaar op een beroep had gewacht, zou nog bijna zes jaar geduld moeten oefenen; pas in januari 1848 werd hij bevestigd als predikant van een koninklijke collatie: het Limburgse Urmond en omgeving.³⁹

Een eveneens klein aantal kandidaten vond elders in Europa dan wel in Turkije een eigen kansel. Het betrof hier in de eerste plaats beroepen van gemeenten van Nederlanders in het buitenland: Londen (1830), Smyrna (1839) en St. Petersburg (1842).⁴⁰ Ook de Zwitserse (tweemaal), Franse (tweemaal) en vooral Belgische (vijfmaal) gereformeerde broeders en zusters deden van tijd tot tijd een beroep op een Nederlandse kandidaat.⁴¹ Merkwaardig is de stap van de later als zendingsman en orthodoxe voorvechter bekend geworden L.J. van Rhijn. Als hervormd kandidaat maakte deze, na ruim een jaar wachten op een beroep, begin 1838 de overstap naar de Remonstrantse Broederschap. Daar kon hij namelijk predikant worden bij de gemeente van Frederikstad aan de Eider (Sleeswijk-Holstein).⁴²

Tegenover de uitstroom naar Europese gemeenten stond een geringe instroom van kandidaten en predikanten uit de landen rondom. Vier werden geëxamineerd met het oog op een beroep van de Engelse/Schotse hervormde gemeenten in Amsterdam en Rotterdam; bij de Waalse gemeenten betrof het slechts in twee gevallen – F.L.F. Chavannes te Amsterdam en A. Réville te Rotterdam – een persoon die hier beroepen was, de zes anderen kwamen voorzover na te gaan op de bonnefooi.⁴³

Predikant in Nederlands-Indië

Veel belangrijker dan het aantal kandidaten dat naar Duitse gebieden dan wel plaatsen elders in Europa trok, was het aantal dat, uit roeping dan wel door het kandidatenoverschot daartoe gedreven,⁴⁴

en P. de Jong (32-90; 56). Kuenen werd later alsnog als predikant bevestigd.

²⁷ W.G. Brill (11-96; 34), M.D. de Bruijn (09-81; 37), G.K. Niemann (23-05; 48).

²⁸ J. van Vloten (18-83; 42).

²⁹ E. Kist (39-98; 63).

³⁰ J.J. Bergsma (33-86; 58).

³¹ Bij J.D. Dibbits (29-..; 51) is het latere beroep niet te achterhalen.

³² J.A. Gallandat Huet (35-72; 61), J. l'Ange Huet (40-25). G. Termorshuizen, 'In Bantams vergetelheid gestorven. Joost l'Ange Huet (1840-1925): journalist, planter, armenvriend en kluiszenaar', in: *Indische letteren* 2004, 98-113.

³³ E.F. van Dissel (32-08; 55) ontwierp in Rotterdam diverse spoorbruggen en een station; *NNBW* IV.

³⁴ Het betrof dan echter wel studenten die nog niet hun proponenten hadden gedaan.

³⁵ Van Oordt verklaarde dat met name de Oostfriesse studenten voor zijn faculteit 'van veel belang' waren; *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1829, 110-113, 121.

³⁶ In Oost-Friesland werd een dubbel examen afgenomen; om te mogen preken deed men in de Coetus het examen 'pro licentia concionandi'; na een beroep volgde in de Coetus contractus het examen 'pro Ministerio'. Van 1829 tot en met 1850 deden er 34